

Bartos Zoltán (1960), egyiptológus, a Szépművészeti Múzeum munkatársa. Kutatási területei az újbirodalmi egyiptomi vallás és az állatkultuszok.

Jean-Jacques Rifaud és Dzsehutimesz thébai sírja (TT 32) Egy szarkofágfedél szállításának kérdéséhez

Bartos Zoltán

19. SZÁZADI LÁTOGATÓK A TT 32-BEN

Bonaparte Napoleon egyiptomi expedíciója (1798–1801) a szárazföldi hadisíkok ellenére a francia flotta abukíri vereségét követően az utánpótlási nehézségek miatt eleve bukásra volt ítélve. A sereg 1801-ben kapitulált, s a győztes angolok az expedíció jelentősebb leleteit, így a híres Rosette-i követ is hadizsákmányként lefoglalták. Az expedícióval tartó, a hároméves egyiptomi tartózkodás viszontagságait túlélő tudósok és művészek (festők, rajzoló) mégsem tértek vissza hazájukba üres kézzel, feljegyzéseik, felméréseik, rajzaik és térképázataik óriási tömege az elkobzott műkincseknél is nagyobb értéket képviselt. E tudósok és művészek keze nyomán 1809 és 1822 között megszületett a *Description de L’Egypte* című monumentális munka, amelynek 9 szöveg- és 11 táblakötete ablakot nyitott Egyiptom addig jobbra csak ókori szerzők reneszánszkori adaptációiból ismert emlékeire. Az 1810-es évektől egyre több európai utazó látogatott Egyiptomba és készített úti élményeiről színes beszámolókat, amelyek Európa nyugati felében lázas érdeklődésre találtak. Új lendületet vett a reneszánsz kora óta létező egyiptománia, amelynek jeleként divatba jöttek az egyiptizáló stílusban készült tárgyak (pl.

bútorok, kisebb használati tárgyak) és az építészetben is megjelentek egyiptizáló vonások. E sajátos divatirányzat mellett természetesen keresetté váltak az eredeti egyiptomi tárgyak is. Szobrok, szarkofágok, múmiák felkutatása, ókori sír építmények, templomok feltárása a 19. század elején európai ember számára igen kockázatos vállalkozásnak számított, s ezért az önbizalom és a tetlegességtől sem visszariadó határozottság erényeiben jeleskedő, kalandorlelkű férfiakat követelt.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyiptológiai Tanszéke Kákósy László¹ professzor vezette kutatócsoportja 1983-ban kezdte meg a Kr. e. 13. században, II. Ramszesz és fia, Merneptah uralkodása alatt élt Dzsehutimesz királyi őrök, Ámon magtárainak előljárója (és számos más cím birtokosa) thébai sírjának (TT 32) feltárását. E sír utóéletében gazdag fejezetet jelentenek a 19. századi utazók látogatásai. A Napoleon kíséretében utazó tudósok (publikációban) jól dokumentált látogatását követően, 1820 körül,

Bernardino Drovetti és kísérete. A Jean-Pierre Granger szénrajzáról készült litográfián a kezében mérőónt tartó férfi Bernardino Drovetti. A szoborfej túloldalán, fején turbánban gróf Louis de Forbin alakja jelenik meg. Drovetti jobb válla fölött Jean-Jacques Rifaud arca látható. A Drovetti mellett álló, felé forduló, keleti öltözéket viselő férfi a „mameluk” Giuseppe Rosignanával, míg a mögötte álló magas termetű férfi Antonio Lebolóval azonosítható.

a sírban hagyott graffitók alapján egyértelműen bizonyíthatóan három európai utazó-kincskereső-kalandor, név szerint Antonio Lebolo, Giuseppe Rosignana és Jean-Jacques Rifaud is járt a sírban. E három férfiút a TT 32-ben tett látogatás tényén kívül összeköti az is, hogy egyiptomi tevékenységük egy-egy meghatározott szakaszában mindhárman Bernardino Drovetti francia konzul szolgálatában álltak.

BERNARDINO DROVETTI MŰGYŰJTŐI TEVÉKENYSÉGE

A piemonti Barbaniából származó, később francia állampolgárságot felvevő Bernardino Drovetti (1776–1852) 1796-ban önként csatlakozott Napoleon seregéhez és részt vett a két itáliai hadjáratban. Gyorsan haladt előre a katonai ranglétrán, alhadnagyból százados lett, Egyiptomba pedig már a francia hadsereg ezredeseként jutott el, először 1798-ban. 1801-ben a piemonti hadosztály vezérkari főnökévé nevezték ki, s miután Franciaország bekebelezte Piemontot, Drovetti az ideiglenes piemonti kormányzat biztosa lett. 1803-ban alkonzuli minőségben tért vissza a Nílus völgyébe. Katonai karrierje ezzel gyakorlatilag véget ért, Drovetti diplomataként tevékenykedett tovább. Szervezőképességét és stratégiai érzékét azonban Egyiptomban is kamatoztathatta: 1807-ben, amikor az angolok államcsínyt szerveztek Alexandriában, a helyszínen tartózkodó Drovetti a védelem hatékony irányításával meghiúsította a kísérletet, s ettől kezdve az egyiptomi kormányzó, Mohammed Ali pasa feltétlen bizalmát élvezte.

1811-ben Mohammed Ali albán testőrségére és egyiptomi csapataira támaszkodva lemészároltatta a török Portához hű mameluk katonai parancsnokokat, majd felszámolta az Egyiptomban elszórtan elhelyezkedő, az esetleges lázongások elfojtására létrehozott szultánhű mameluk katonai táborokat is, és ezzel gyakorlatilag függetlenítette magát a Portától. Mohammed Ali modernizációs programot hirdetett az elmaradott Egyiptomban, amelynek szükségszerű részét képezte az iparosítás. Az időközben, 1810-ben főkonzullá kinevezett Drovetti jó partnernek bizonyult Mohammed Ali terveihez, mérnököket, építészeket, orvosokat hozatott Franciaországból. 1814-ben Napoleon bukását követően forradalmár múltja és bonapartista nézetei miatt felmentették hivatalából.

Menesztése után Drovetti Egyiptomban maradt, az ország beutazásának és ókori műkincsek gyűjtésének szentelve idejét. 1816 folyamán Mohammed Ali biztosította kíséretével Drovetti a Nílus második kataraktájának vidékéig utazott, 1818-ban Dakhla oázisba ment, 1820-ban pedig Siwába látogatott. Pályájában jelentős fordulatot hozott az 1820-as esztendő, amikor utódai alkalmatlanságát megelégedve, XVIII. Lajos ismét főkonzullá nevezte ki. E pozícióját Drovetti 1829-ig megőrizte, sikeres diplomáciai pályafutása elismeréseként, 1821 és 1827 között, egyiptomi megbízatá-

sával párhuzamosan az oroszországi főkonzuli tisztséggel is felruházták.

Számos más európai konzultársához (mint pl. Henry Salt, Giovanni Anastasi, Jean-François Mimout, Raymond Sabatier) hasonlóan, Drovetti is élénk érdeklődést tanúsított az ókori Egyiptom műemlékei iránt. Az, hogy e diplomaták szenvedélyes műkincsgyűjtőkké válhattak, nem a véletlen műve. Az ásatásokhoz és a leletek elszállításához helyi munkaerőre volt szükség, és a munkaerővel, csakúgy, mint a kutatatandó területtel a kormányzó-alkirály Mohammed Ali rendelkezett. Az általa kiadott írásos felhatalmazás, a fermán (a perzsa eredetű szó jelentése: 'rendelet') tette lehetővé bárki számára, hogy egy adott területen munkásokat toborozhasson és feltárásokat végezzen. Az országban tartózkodó diplomaták e fermánok beszerzéséhez pozíciójuknál fogva kedvezőbb helyzetben voltak, mint bárki más, hiszen hivatalos meghallgatások alkalmával a politika aktuális kérdései mellett szerét ejthették magánteremtett kéréseik megtárgyalásának is. Mivel Mohammed Ali e konzulok közvetítésével juthatott modern európai gépekhez és fegyverekhez, kapcsolatukat a kölcsönösség jellemezte: a pasa megkapta az óhajtott árukat, a konzulok pedig a régiségekkel való kereskedés útján jelentős vagyonra tettek szert.

J.-J. Rifaud, *Voyage en Egypte, en Nubie, et lieux circonvoisins depuis 1805 jusqu'en 1828* című művének címlapja

JEAN-JACQUES RIFAUD AZ EGYIPTOMI ÁSATÁSOKRÓL
ÉS A HELYBÉLIEK HOZZÁÁLLÁSÁRÓL

E föld urai még nem ismerték fel, hogy milyen érdekek fűzik őket az itt található műemlékekhez és romokhoz. Századokkal birtokbavétele után ezt az országot még mindig úgy kezelik, mintha új hódítás volna. Birtokosai kevésbé törődnek vele, hogy milyen volt régen és hogy milyen lehetne, és nem követelnek tőle mást, csak azt, hogy napról napra beszolgáltassa terményeit. Az elfajzott koptok sem nem elég felvilágosultak, sem nem elég patrióták ahhoz, hogy a Karnakban vagy Elefantinén található romok megőrzéséről akárcsak álmodjanak is. Elődeik történelme a bátorság és nemes erények példáival is csak hasztalan tanulságot szolgált. Közép-Egyiptom, Kairó és Gizeh területén nem találni tudós társaságokat, nemcsak olyanokat nem, amelyeket fenn tartanak, de olyat sem, amelyet pusztán megtűrnék. Csak a Földközi tenger túlsó partján foglalkoznak azzal a civilizációval, amely egykor itt a fáraók és a Lagidák alatt ért fel a csúcra. A kormányzatnak a régiségek iránt tanúsított közömbössége ellenére az európaiak azon fáradoznak, hogy felhatalmazást szerezzenek az emlékek szabad tanulmányozására és ásatások folytatására. Ehhez egy fermán szükségeltetik a kairói pasától és ezen kívül a tartományok kormányzóinak fermánjai. Ez utóbbi engedélyeket az alsóbb hatóságoknál, a kasefeknél, a kajmakámoknál és serkbaleteknél is hitelesíteni kell, akik aztán a vállalkozásokat védelmezik és a szükséges munkásokat biztosítják. Itt következik a kairói pasa fermánjának tartalma:

„(Az illető neve) a Mi régi barátunk eljött a mi földünkre, hogy meglátogassa a régiségeket és régészeti kutatásokat eszközöljön. Ásatásokat kezdhet minden ponton, amelyek számára alkalmasnak tűnnek, de tartsa tisztelben a megművelt földet és a [modern] síremlékeket. Megparancsoljuk ezért nektek, hogy őt mindennel ellássátok, amit ő fizetség ellenében követel, és ne engedjétek,

Bernardino Drovettit érdeklődése szenvedélyes műkincsgyűjtővé avatta, aki kalandos sorsú, vállalkozó szellemű piemonti, illetve francia származású ügynökei, Antonio Lebolo, Giuseppe Rosignana és Jean-Jacques Rifaud révén az Egyiptomban töltött évtizedek során, vásárlások, illetve saját kutató-sok útján több nagy gyűjteményre való anyagot hordatott össze. Az első nagyobb, több mint ezer tárgyból álló kollekcióját Drovetti 1821-ben, hosszas tárgyalások és alkudozás után, I. Viktor Emanuel szárd királynak adta el 400 000 líráért. Az anyag az Alexandria–Livorno–Genova útvonalon, Antonio Lebolo felügyelete mellett, 1824-ben érkezett meg Torinóba, ahol a helyi Tudományos Akadémia épületében került elhelyezésre, s ezáltal létrejött a világ első, egyiptomi tárgyakat bemutató múzeuma, a mai modern Museo Egizio elődje. Drovetti második nagyobb gyűjteményét 250 000 frankért X. Károly francia uralkodó vásárolta meg a Louvre számára, a harmadik, az előbbi kettőnél lényegesen kisebb gyűjteménye pedig 1836-ban a porosz király 30 000 frankos vásárlása nyomán a berlini múzeum anyagát gazdagította.

JEAN-JACQUES RIFAUD
EGYIPTOMI TEVÉKENYSÉGE

Jean Jacques Rifaud (1786–1852) Marseilles-ben látta meg a napvilágot 1786. november 29-én. Fiatalságáról semmit sem tudunk, kortársai úgy tudják róla, hogy „szobrász” – mint utóbb Jean-Jacques Fiechter kutatásai során kiderült, jobbára csak bútorok faragványain dolgozott. 19 évesen, 1805-ben utazott először Egyiptomba, a szakirodalomban általánosan előforduló vélemény szerint „értékes műtárgyak felkutatása és az azokkal folytatott kereskedés” tervével.

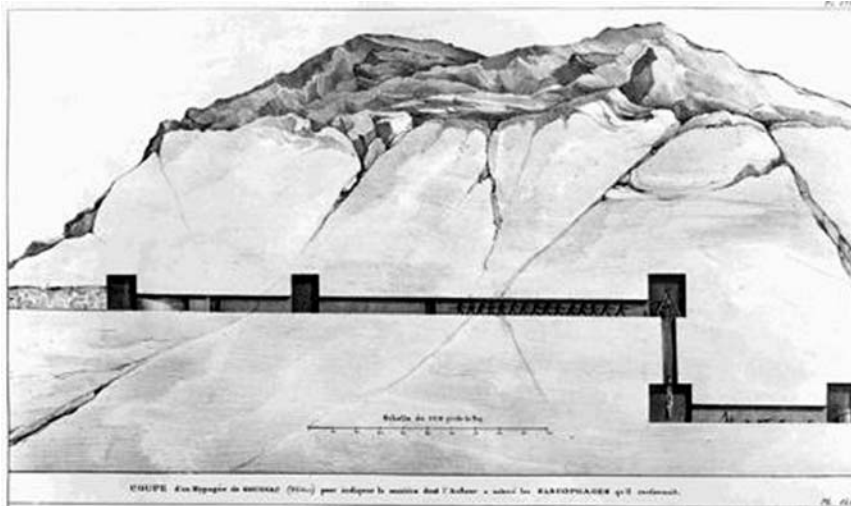
Nem tudni pontosan, hogy mikor lépett Bernardino Drovetti szolgálatába, 1816-ban azonban a volt és leendő francia konzul kíséretének tagjaként részt vett a Nílus második kataraktájáig vezető utazáson. 1817–23 között Rifaud Drovetti szolgálatában Théba környékén kutatott, ahol mai mércével mérve óriási munkaerőt, olykor kétszáz munkást is alkalmazott. Főként a karnaki templom területén folytatott ásatásokat, ahol a jelzett időszakban saját állítása szerint – nyilván a Nagy Hüposztíl Csarnok területén kutatva – 66 faragott oszlopot talált. Rifaud eszköztárából természetszerűleg még hiányoztak a modern régészeti módszerek – ezekre egyiptomi ásatásokon Flinders Petrie fellépéséig még jónéhány évtizedig várni kell –, nem hiányzott viszont olykor a robbanóanyag vagy a fűrészes, amit már a kortársak is rosszalló pillantásokkal méregettek. Nem bizonyított tény, de valószínűleg ő találta meg a Torinói Királypapiruszt is, amely a Drovetti-gyűjtemény darabjaként került Torinóba, s így a híres történelmi emlék rongálódását okozó ásatói figyelmenlenség, amelyet a szakirodalom rendszerint egy ismeretlen megtaláló rovására ír, valójában a területen éppen azidőtájt dolgozó Rifaud-t terhelheti. Gróf Louis de Forbin, a Louvre egykori igazgatójának thébai látogatásakor Rifaud a Drovetti-ügynökök között kialakult munkamegosztás keretében a thébai keleti parton folyó kutatásokat felügyelte, de ez nem jelenti azt, hogy tevékenysége kizárólag erre a területre korlátozódott volna.

Rifaud több mint húsz éves egyiptomi tartózkodása során nem csupán régészeti kutatásokkal foglalkozott, író és művész is volt egy személyben. Sokéves egyiptomi tapasztalatait összegezve 1829-ben *Tableau de l’Égypte, de la Nubie et des lieux circonvoisins; ou Itinéraire à l’usage des voyageurs qui visitent ces contrées* címmel Egyiptom-útikönyvet adott ki. A mű a modern útikönyvek archetípusát testesíti meg: Rifaud szót ejt az ország közigazgatási beosztásáról, az ipar és a kormányzás aktuális helyzetéről, hasznos tanácsokat ad egészségügyi kérdésekben, tájékoztat árakról, élelmiszerekről,

szolgáltatásokról, máhás állatokról és tolmácsokról, és a biztonság kedvéért egy praktikus útszótárt is mellékel. A korabeli utazó megtudhatta belőle, hogyan védekezzen a tolvajok, rablók ellen és hogyan kezdjen ásatásokba, ha netán régészkedésre adná a fejét. A bevezető fejezetek után Alexandriától Núbiáig végigvezeti az utazót a Nílus völgyén. A mű fogadtatását és népszerűségét jelzi, hogy 1830-ban német fordításban is megjelent. A német kiadás címlapján Rifaud több francia tudományos társaság rendes tagjaként is megjelenik, mint pl. a Marseilles-i Királyi Akadémia, a Marseilles-i Statisztikai Társaság, a Párizsi Földrajzi Társaság, valamint az Ázsiai Társaság. Mind ezen titulusai mellett Rifaud a Franciaország Óorkutatói Királyi Társasága, továbbá a Nantes-i Akadémia levelező tagságával is büszkélkedhetett. Utazásainak és kutatásainak emlékeit, művészi vénájának engedve, mintegy négyezer rajzon örökítette meg, amelyeket az 1830-ban Párizsban megjelent, *Voyage en Egypte, en Nubie, et lieux circonvoisins depuis 1805 jusqu' 1828* címet viselő munkájában adott közre. A valóban monumentális alkotás, amelyre Rifaud útikönyvében „nagy művem”-ként hivatkozik, a ténylegesen megjelent két táblaköteten kívül három szövegekötetet is magában foglalt volna, amelyeknek kiadására azonban nem került sor. Rifaud nyitottságára jellemző módon mindent lerajzolt, ami útjai során szeme elé került, az ország flórájától és faunájától kezdve tájak, emberek, viseletek, használati tárgyak során át az antik romokig és az általa felfedezett óegyiptomi emlékekig. Megjegyzendő, hogy Rifaud rajzai változó színvonalat képviselnek: míg állat- és növényrajzai valóban zoológiai illetve botanikai hűséggel adják vissza az ábrázolás tárgyát, és az arab kultúra tárgyi anyagát is aprólékos pontossággal örökítik meg, addig az ókori műemlékekről, hieroglif feliratokkal ellátott tárgyakról készült munkái többnyire elrajzoltak, sematikusak, ami olykor tudománytörténeti értéküket is csökkenti.

EGY SZARKOFÁGFEDÉL KIEMELÉSE (Voyage 1805–1828 II. Pl. 138.)

A rajzok második kötetének 138-as táblája² (Pl. 138. *Coupe d'un Hypogée de Gournac [Thèbes] pour indiquer la manière dont l'Auteur a enlevé les sarcophages qu'il renfermait*) esetében szerencsére nem erről van szó. A vázlat-szerűen, minden bizonnyal utólag, emlékezetből elkészített rajz háttérben a thébai hegyek jelennek meg, erre rárajzolva óegyiptomi sír keresztmetszete

A *Voyage en Egypte... II.* 138-as táblája

hogy őt a fellahok részéről vagy bárki más részéről bármilyen bántódás érje, és az, amit Ti vele tesztek, úgy tekintetik, mintha az Mi magunk ellen történt volna. A Pasa bejei és serkbaletjei ezúton megbízotnak, hogy dívánunk szándékát erre az utazóra, jelen [fermán] hordozójára nézve beteljesítsék.” [...]

Az arab napszámosok lustasága, ügyetlensége és alávalósága jelenti az ásatások során a legtöbb nehézséget. Minden pillanatban állandó és a legaprólékosabb felügyeletre van szükség, mert az ember senkit nem talál, aki képes volna végrehajtani az adódó feladatokat, vagy ahhoz tartanag magát, amivel megbízták. Különösen így van ez régi műemlékek kiemelésénél, amiben e munkások olykor rendkívül ügyetlennek bizonyulnak és a legkisebb karcolásnál, ami a bőruket éri, azt hallja tőlük az ember: szükség van rá, hogy egy kicsit vérünket hullassuk, mert csak így tudjuk ezt a darabot kiemelni. Maguk közt jókat nevetnek ezeken az ásatásokon, a fáradozások és költségek, amelyekbe e munkálatok kerülnek, számukra értelmetlennek tűnnek és mindegyiknek megvan a maga magyarázata az európai régiséggyűjtők vállalkozásaira. Olykor pogányoknak tekintik a kutatókat, akik olyan messzire mennek a tévelygésben, hogy szobrokat imádnak. Nyilván látták, hogy valaki nyelvvel érintett egy szobrot, hogy megtudja, milyen kőből faragták, ebből aztán arra következtetnek, hogy az illető csokolgatja a szobrot. Egyesek szerint a márványok, amelyeket elviszünk tőlük, aranyat tartalmaznak és csak mi ismerjük az arany kivonásának titkát. Megfigyelték azt is, hogy sohasem vesszük szemügyre a régi emlékeket anélkül, hogy előzőleg a fejedőnket le ne vennénk. Minket persze az elégedettség érzése vagy a csarnokok hűvösebb levegőjének élvezete késztet erre, az arabok azonban valami egészen mást látnak benne: szerintük a félelemmel vegyes tisztelet és imádat miatt vesszük le kalapjainkat vagy turbánjainkat, már ha valaki az ország viseletét öltötte magára.

J.-J. Rifaud, *Gemalde von Egypten, Nubien und den umliegenden Gegenden*, Wien, 1830, 65ff.

Bartos Zoltán fordítása

GRÓF LOUIS DE FORBIN BERNARDINO DROVETTI ÜGYNÖKEIRŐL

Drovettinek két ügynöke volt Thébában, egyikőjük, Jusuf, egy francia Mameluk, a Nílus nyugati partján végzett ásatásokat, a másik, egy Riffo (sic!) nevezetű, a helybeliek segítségével a karnaki templomban kutatott és ásott. Ez utóbbi marseilles-i, természetére nézve alacsony, de merész, vállalkozó szellemű és kolerikus, olykor megveri az arabokat, ha azok nem mutatnak túl nagy kedvet a provanszál nyelv megértéséhez. Megérkezésünk napján láttuk őt, amint egy nagyszerű állapotban

lévő rózsaszín gránitból készült 9 láb magas domborművet vágott szét, amely a három istenséget, Oziriszt, Iziszt és Hóruszt ábrázolta. Kétszáz arab dolgozott számára és meglehetősen szerencsével – néhány napig saját költségemre én is foglalkoztattam az emberek felét, de Luxorban csak kevéssel voltam sikeresebb, mint korábban Attikában.

L. N. P. A. Forbin, *Travels in Egypt, Being a Continuation of the Travels in the Holy Land, in 1817–1818*, London, 1819, 46f.

Bartos Zoltán fordítása

JEAN-JACQUES RIFAUD MINT „SZÁLLÍTÁSI SZAKÉRTŐ”

E kaland után néhány nappal vizsgálódásaimat Théba romjaira irányítottam és a véletlen úgy hozta, hogy arra a helyre kerültem, ahol Belzoni folytatott ásásokat. Egy hatalmas kötömb akadályozta Belzoni uraság munkálatait és ő igencsak fáradzott, hogy eltakarítsa azt az útból. Tizenöt arab feszült a kőnek, de nem jutottak közelebb a célhoz, mire két arab felmászott a kőre, hogy onnan segítsék a munkát. Le sem tudnám festeni ezeknek az embereknek a buta elképedését, amikor megmondtam nekik, hogy a két arab okozta közel 250 fontos többletsúly nehezíti meg a másik tizenöt munkáját. Egy eljárás segítségével, amit én magam irányítottam, a mozgatás akadályja megszűnt. Előrelátásommal megakadályoztam, hogy az egyik arab eltörje a lábát – nem sokkal később azonban ugyanennek az embernek olyan súlyosan megsérült a keze, hogy amputálni kellett. „Nézzétek!” mondta ő doktor Ricchi (sic!) operációja közben rólam szólva, „Nézzétek ezt az ördögös franciát, a szeme már korábban elárulta nekem, hogy eltöröm a lábam és tessék! Az ő gonosz pillantása okozta a kezem vesztét.”

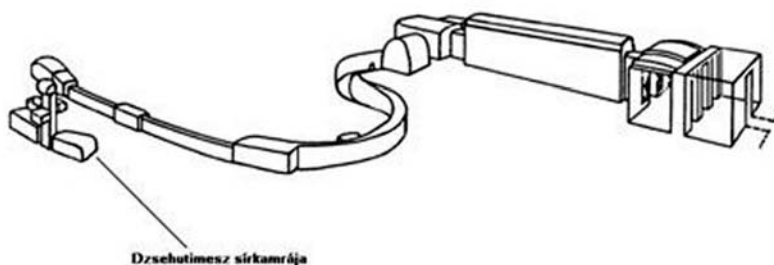
J.-J. Rifaud, *Gemalde von Egypten, Nubien und den umliegenden Gegenden*, Wien, 1830, 55.

Bartos Zoltán fordítása

JEAN-JACQUES RIFAUD A THÉBAI MUNKÁLATOKRÓL ÉS NEHÉZSÉGEIKRŐL

Vitán felül állítható, hogy Théba volt a világ legpompásabb és valószínűleg a legrégebbi fővárosa is. Karnak környékén számos épületet találunk különböző korokból, köztük olyanokat is, amelyeket 1817-től 1823-ig tartó ásásaim során – ahol többek közt 66 faragott oszlopot találtam – én magam fedeztem fel. Egyiptomról írott nagy művem tartalmazza ezeknek az oszlopoknak a

TT 32

Dzsehutimesz sírkamrája

A TT 32 axonometrikus rajza
(A rajz Egyed Endre rajzának felhasználásával készült.)

látható, amely a mellékelt lépték szerint hozzávetőleg 200–220 „királyi láb”, azaz kb. 65–70 méter hosszúságú lehet. Az ábrázolás tulajdonképpen apróképpel a sír legalsó szekciójában látható jelenet szolgál, amelyen tizenöt egymás mögött álló ember szarkofágfedeleket húz fel egy mély aknából. Munkájukat rudakból alkotott, az akna peremén megtámasztott háromláb és csigán átvetett kötéll segítségével végzik. Az akna mélyén kamra látható, amelyből kisebb átjáró folyosó vezet a sírkamrához, ahol feltehetően egy szarkofág alja áll. A sírkamra az ábrázolás tanúsága szerint a sír tengelyén a hegy gyomra felé továbbhaladva helyezkedik el. (Megjegyzendő, hogy a rajz ezen a ponton hirtelen véget ér, a szemlélőben olyan érzést keltve, mintha a valóságban még nem fejeződött volna be, s csupán nyomdai okok miatt maradt volna le a vége.) E sajátosságok – a sír mérete, egy hosszú folyosó végén elhelyezkedő akna és a sírkamra elhelyezkedése – a thébai nyugati part számos sírjára illenek, egy sor egymást jól kiegészítő tény azonban arra enged következtetni, hogy a kérdéses objektum Dzsehutimesz thébai sírjával (TT 32) azonos.

Hogy Jean-Jacques Rifaud járt-e a sírban, nem kérdéses. A sír V-ös termének mennyezetén, valószínűleg egy erősen kormozó fáklya segítségével, jól láthatóan megörökítette a nevét. Ez természetesen önmagában semmit sem bizonyít, régiségek után kutatva Rifaud nyilván sok thébai sírban járt. Dzsehutimesz sírját Rifaud-n kívül Drovetti valamennyi ügynöke felkereste és graffitójával látta el („Lebolo”, „Joseph”). Feltehetően több ízben is visszatértek a gazdag lelőhelyre és látogatásaik végeztével értékes leletekkel távoztak. Tény, hogy Dzsehutimesz szarkofágfedele, felesége, Iszet szarkofágfedelének felső része, továbbá egy későkori, másodlagos betemetkezésből származó szarkofágfedél, amelynek tulajdonosa Sepmenu pap volt, az első Drovetti-gyűjtemény részeként Torinóba került. A Rifaud rajzán szereplő objektum azonosításához azonban még ez sem elegendő, hiszen számos sírból hozhatott fel a fenti módszerrel szarkofágfedeleket. A kérdés tisztázásához elengedhetetlen a rajzon látható építmény és a TT 32 szerkezeti összehasonlítása.

Dzsehutimesz thébai sírja nagyméretű magánsír. Két udvarból, öt egymásból nyíló tereméből, 67,5 méter hosszú lejtős folyosóból, 8 méter mély aknából és az akna alján kialakított sírkamrából áll. Rifaud rajza három helyen jelez nagyobb belmagasságot, a sír első és harmadik terme, valamint a sírkamrához vezető akna fölött, egyébként végig azonos belméreteket és azonos szintmagasságot jelöl. Nem tudni pontosan, hogy 1817 és 1820 között, amikor a szarkofágfedeleket elszállították a sírből, milyen magasan állhatott

J.-J. Rifaud graffitója
a TT 32-ben

a törmelék a TT 32-ben. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyiptológiai Tanszéke 1983-ban megkezdett ásatásai során megállapítást nyert, hogy a sír I-es és II-es terme a 19. század folyamán lakóhelyül, illetve istálló céljaira szolgált. Az ásatás megkezdésekor mindkét teremben magasan állt a törmelék szintje, a II-es teremből csak hason csúszva lehetett eljutni az átjáró mennyezete alatt a III-as terembe. Amennyiben a II-es terem törmelék szintje már a 19. sz. elején is magasabban állt, úgy feltételezhető, hogy az I-es terem boltíves mennyezetű második fele nagyobb belmagasság érzetét keltette a látogatóban. A TT 32 III-as terme esetében könnyebb a megfeleltetés, ugyanis egy, a Dzsehutimesz sírját felülről ferdén metsző másik sír beszakadása miatt a terem belmagassága valóban nagyobb, mint a szomszédos termekéi. A Rifaud graffitóját őrző V-ös teremből kiindulva kezdődik a 67,5 méteres folyosó, amely hosszának első harmadában spirálisan maga alá tekeredve halad tovább. A folyosóban egy közepes magasságú embernek is meghajolva kell járnia, a folyosó végében kimélyített 8 méteres akna fölött azonban jóval tágasabb a tér, ami szintén megfelel a Rifaud rajzán e helyen feltüntetett nagyobb belmagasságnak. E nagyobb belmagasság könnyen magyarázható azzal, hogy már az építőknek, illetve a szarkofágokat eredetileg elhelyező munkásoknak is valamilyen szerkezetre volt szükségük az akna szája fölött, hogy munkájukat elvégezhessék.

A rajznak azonban van két eleme, amely első ránézésre nehezen hozható össze a TT 32-vel. Egyrészt Rifaud nem tüntette fel rajzán a folyosó spirális elemét, másrészt rajza értelmezésében az ott feltüntetett egyetlen sírkamra a sír tengelyének meghosszabbításában a hegy belseje felé halad. A TT 32 aknájának alján ezzel szemben mindkét irányban nyílik egy-egy kamra, sőt az akna fele magasságában három további található. Ez utóbbiak és a hegy belseje felé haladó kamra másodlagos létesítmények, Dzsehutimesz sírkamrája viszont Rifaud rajzának ellentmondva, az aknából éppen ellentétes irányban, a sír bejárata felé nyílik. A probléma első részére nézve lehetséges, hogy Rifaud az alacsony, sötét folyosón, a fáklyák imbolgó fényénél haladva első-

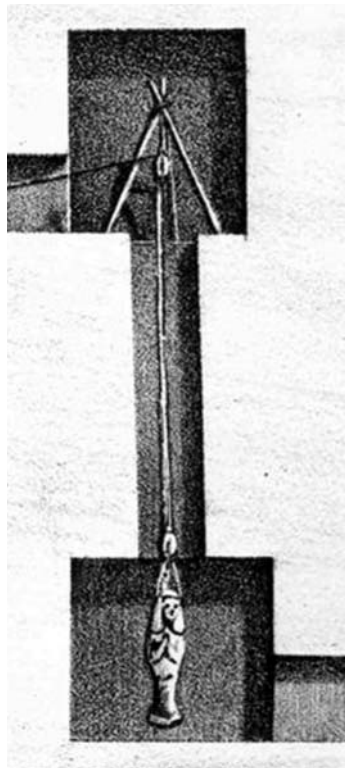
sorban a következő lépés biztonságára és a fejére ügyelt, s nem érzekelte a folyosó görbületének mértékét, amit aztán rajza elkészítésénél, amelynél első sorban a fő témára, a szarkofágfedél kiemelésére koncentrált, figyelmen kívül is hagyott. Minden valószínűség szerint a vázlat hevenyészett elkészítési módja magyarázza azt is, hogy miért nem rajzolta meg pontosan az akna alján kialakított kamrákat sem. Nagy művének kiadatlan kézírata ugyanis a kérdéses ábra kapcsán a következőket írja: „500 francia lábnyi mélységben... a folyosó egy aknához ér, amely[nek szája] 3 láb széles és 4 láb magas. Az akna 80 láb mélységig tart és tetejétől az aljáig négyszögletes, itt található egy barlangszerű terem, amely a hegy [belseje] felé tartó úttal ellentétes [irányú], s amely 27 láb hosszú és 13 láb széles. Abban volt a szarkofág...”³ A sírkamra elhelyezkedését illetően a rajz és a szöveg ellentmondásba kerül egymással. Az ember az adott helyzetben hajlik arra, hogy a Rifaud számára feltűnő sajátosságot exponáló szöveg és ne a szematikus rajz valóságát fogadja el, a kérdést

leírását, csakúgy, mint sok más részletet is, amelyek tárgyalására itt nincs mód. Egyúttal tanácsolom az olvasónak, hogy Thébáról készült topográfiamat is forgassa! [...]

Az utazónak, aki Thébába vagy különösen Gurnába érkezik, hogy ott maga folytasson régészeti kutatásokat, fel kell készülnie arra, hogy a helybeliek részéről számos akadályba ütközik majd. Ez a nép úgy tűnik, abban a hitben él, hogy az ókor emlékeinek monopóliuma az ő örökletes tulajdona, ezért aztán mindenkor féltékenységgel tekintenek az európaiakra, akik azért jönnek, hogy maguk kutassák át a földet, amit a helyiek tulajdonuként bitorolnak. (Ebben talán lehet némi igazság.) Teljesen hiábavaló tőlük felvilágosítást kérni. Ha látják, hogy valaki ásatásokba kezd, akkor azt bizonygatják, hogy ebből még valamilyen baj származik, hogy ez semmire sem vezet, vagy hogy ezt a földet már százszor feltúrták. Egy idegen érkezésekor, akiről azt feltételezik, hogy ásatásokat akar folytatni, rögvést azokat állítják be hozzá munkára, akik maguk is folytatnak ilyen tevékenységet. Ezek kihasználva az éjszakai sötétséget, átkutatják azokat a sírokat, amelyek kedvező eredménnyel kecsegtetnek, s ahol mégis hagynak valamit, amire könnyű rábukkanni, akkor már biztos lehet benne az ember, hogy múmiák töredékein és a teljes pusztítás jegyein kívül semmit sem talál. Ha valaki az öncélú tanácsok és a hasonlóképpen család színjátékok hatására csalódik és elkedvetlenedik, minden bizonnyal hamis képet alkot majd Théba ókori emlékekben egyébként igen gazdag földjéről és téves eszmékkel távozik a terjedelmes és nagyszámú katakombákat illetően is. A gurnai arabok vagy fellahok a sírok bejáratánál laknak, s ezekben rejtegetik eldugott sarkokban és mély zugokban saját régiséggyűjteményeiket. Ha európai vásárlók mutatkoznak, egyik darabot a másik után veszik elő. A férfiak elkülönítik a gyűjteményeiket a nőkéitől és ugyanazt a gyűjteményt gyakran több arab közösen birtokolja. Ezeknek a régiségárusoknak a száma nem túl nagy és a leggazdagabbnak számítanak a fellahok között, különösen 1816 óta, amióta az európai utazók látogatásai megszorodtak.

J.-J. Rifaud, *Gemalde von Egypten, Nubien und den umliegenden Gegenden*, Wien, 1830, 125ff.

Bartos Zoltán fordítása

A szállított szarkofágfedél
J.-J. Rifaud rajzán

azonban tovább bonyolítja, hogy a rajzon feltüntetett méretarányok sem egyeznek meg a szövegben rögzítettekkel.

Míg a rajzon szereplő méretarányok megfeleltethetők volnának Dzsehutimesz thébai sírjával, a szövegben közölt méretek, a francia „királyi láb” 32,5 cm-es hosszából (Révai Nagy Lexikona) adódóan a thébai temető magánsírjainak méretét tekintve aránytalanul nagyoknak tűnnek. A sírépítmény 500 lábnyi, azaz 160–165 méteres hossza királysírok esetében is ritkaságszámba menne. A fentiek alapján gyanítható, hogy a szöveg megírásakor – ami akár évekkel a vázlatrajz elkészülte után is történhetett – Rifaud emlékezetében már számos thébai sírban tett látogatás emléke keveredett, és az ábrázolás fő eleme, a szarkofágfedél kiemelésének módja mellett az építmény szerkezeti elemei és lehetőség szerint minél nagyobb méretei már csak az elvégzett munka dekorációjául szolgáltak.

Egy fontos eleme maradt az ábrázolásnak, amelyről eddig nem esett a szó, az aknában látható szarkofágfedél rajza. Az ábrázolás kicsi, részletgazdagságról nemigen beszélhetünk, csupán két elem felismerhető, az arcot keretező paróka és a test előtt egymást keresztező karok vonala. Dzsehutimesz szarkofágfedelén mindkét elem jól azonosítható, a csíkos paróka mellett a test előtt egymást keresztező karok. Az Oziriszra utaló pózban a tekintélyes Dzsehutimesz nem az uralkodói jelvényeket, hanem két amulettet, egy dzsedoszlopot és egy Ízisz-csomót tart.

Jean-Jacques Rifaud életének utolsó két évtizede ugyanúgy homályban marad, mint fiatalsága. Sokat utazott, állítólag Szentpéterváron is megfordult. 1852-ben, röviddel Genfbe érkezése után halt meg.

Dzsehutimesz szarkofágfedele,
Museo Egizio Torino
(Fábián Zoltán Imre felvétele)

JEGYZETEK

- 1 *Dzsehutimesz sírja Thébában* című munkájában Kákósy László foglalkozott a sír 19. századi látogatóival is. A rendelkezésére álló adatok alapján Kákósy professzor Antonio Lebolo személyében valószínűsítette a Dzsehutimesz-szarkofágfedél elszállítását végző 19. századi látogatót.
- 2 Az itt közölt fényképfelvételért a Chicagói Egyetem Keleti Intézete volt igazgatójának, Peter Dormannak tartozom köszönettel.
- 3 Rifaud kiadatlan kéziratának részletét Jean-Jacques Fiechter bocsátotta rendelkezésemre, amiért köszönettel tartozom neki.

IRODALOM

- F. Beaucour–Y. Laissus–Ch. Orgogezo, *La Découverte de L’Égypte*, Paris, 1989.
- M. Bierbrier, *The Tomb-Builders of the Pharaohs*, London, 1982.
- P. A. Clayton, *The Rediscovery of Ancient Egypt: Artists and Travellers in the 19th Century*, Thames and Hudson Ltd, 1982.
- W. R. Dawson–E. P. Uphill, *Who was who in Egyptology*, Second Edition, London, 1972.
- Fábián Z., „Graffiti in TT 32”: *Festschrift Kákósy = Studia Aegyptiaca XIV.*, Budapest, 1992, 137–156.
- B. M. Fagan, *The Rape of the Nile. Tomb Robbers, Tourists, and Archaeologists in Egypt*, New York, 1975.
- J.-J. Fiechter, *La moisson des dieux*, Paris, 1994.
- L. N. P. A. Forbin, *Travels in Egypt, Being a Continuation of the Travels in the Holy Land, in 1817–1818*, London, 1819.
- L. Greener, *The Discovery of Egypt*, London, 1966.
- Kákósy L., *Dzsehutimesz sírja Thébában*, Budapest 1989.
- S. Mayes, *The Great Belzoni*, 1959.
- E. de Montule, *Travels in Egypt in 1818 and 1819*, 1823.
- H. Munier, *Tables de la Description de L’Égypte suivies d’une bibliographie sur l’expédition Française de Bonaparte*, Le Caire, 1943.
- N. Reeves, *Az ókori Egyiptom felfedezésének krónikája*, Budapest, 2002.
- J. Yoyotte, „Jean-Jacques Rifaud (1786–1852), un singulier voyageur qui vint mourir à Genève”: *Voyages en Égypte de l’Antiquité au début du XXe siècle*, Genf, 2003.
- J.-J. Rifaud, *Gemalde von Egypten, Nubien und den umliegenden Gegenden*, übersetzt von G.A. Wimmer, Wien, 1830.
- J.-J. Rifaud, *Voyage en Égypte, en Nubie, et lieux circonvoisins depuis 1805 jusqu’ en 1828 II.*, Paris, 1830.
- J. Vercoutter, „The Search for Ancient Egypt”: *New Horizons*, English translation, London–New York, 1992.